

TURCO-SLAVICA -I-: ORTAK SLAV ZAKON 'KANUN' KELİMESİNİN KÖKLERİ HAKKINDA

Turco-Slavica-I-: On the Etymology of the Slavic Word Zakon 'Law'

*Osman KARATAY**

Erken Slav toplumunu Avrasya erken Ortaçağının diğer iki büyük etnik bloğuyla kıyaslı olarak incelemek, kaynakların yokluğunda belki bazı meselelerin izahına daha fazla ışık tutabilir. Batıdaki komşu Germanlar ile karşılaştırmalar çağdaş bilimsel çabaların daha ilk günlerinde yapılmıştır. Sınıflı ve teşkilatlı, dolayısıyla baştan disiplinli German kabilelerine karşılık, ilkel toplumsal yaşamın son aşamasını temsil eden 'demokrasi' veya eskimiş olduğu söylenen tabirle 'askeri demokrasi' seviyesinde yaşayan Slavlar farklı bir duruş sergiliyorlardı. Bunun jeopolitik kökleri üzerinde konuşulabilir; benim de katılmadan edemeyeceğim Germanların gelişmiş Akdeniz medeniyet dünyası ile Roma üzerinden daha erken etkileşime geçmiş olması, örneğin, benzer coğrafyada oluşan farklılığın bir sebebi olarak gösterilebilir. Sonuçta eski Slav toplumu Germanlara kıyasla üst erklerden yoksun bulunuyordu ve diğer güçlü veya gelişmiş yapılarla yoğun bir etkileşim yaşadıktan sonra bile üst erk geliştirmede başarısız kaldılar ve bu işi hemen hemen istisnasız kendilerini boyunduruk altına alan yapılara havale ettiler.¹

Toplumsal ve siyasi alandaki teşkilatlanmayı çok büyük ölçüde itihalatla karşılayan bu erken Ortaçağ topluluğu, bu sebeple yaygın kabul görmüş bir sözlü hukuk geliştirmek için gerekli aygıtlara da sahip gözüküyor. 1. Hukuk Tarihi Sempozyumu'nda sunduğumuz bildiriye, Türk

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, TDAE, Bornova - İzmir. karatay.osman@gmail.com

¹ Bu iki yapının kıyası için bkz. Florin Curta, **The Making of the Slavs**, Cambridge/New York, Cambridge University Press, 2001, s.311 vd.

töresinin köklerinin koni biçimli örgütlenmeye sahip toplumdaki sosyo-ekonomik gerçekliklerde bulunduğunu dile getirmiştik.² Bu durum aile meclisinden kurultaya kadar bir taraftan reisleri, bir taraftan da fikrine hürmet edilen aksakallıları içeren kademeli danışma kurumlarının işlevselliğini akla getirmektedir.

Ancak erken Slav toplumunda bu şekilde bir ihtiyarlar veya reisler heyetinin varlığı bilinmez.³ Merkezi veya muteber karar aygıtının yokluğu o derecededir ki, birlikte bir savaş macerasına giren Slav toplulukları meydanda dahi birlikte hareket etmeyi başaramazlar. Slavların Balkanları istila ettiği günlerde yazılan bir Bizans strateji kitabına göre “yönetim boşluğu ve aralarındaki husumetten dolayı savaşta düzen nedir bilmezler.”⁴ Tüm yöneticiler başına buyruk hareket ettiğinden, düşmanın (Bizanslıların) aralarından bazılarıyla anlaşıp birliklerini bozması çok kolaydır.⁵ Yine Prokopius’ta geçen “Slavlar ve Antlar bir adamca yönetilmeyip eskiden beri demokrasi altında yaşarlar”⁶ ifadesi de bu durumu teyit eder görünmektedir.

Bu durumun sonucu, çeşitli Slav topluluklarında zamanla gelişen geleneksel sözlü hukukun çeşitliliği, dahası yerelliği olmuştur. Elimizde bilgi bulunmamasına rağmen, Slavlığın yayılmaya başladığı 5. yy’dan önceki dönemde bu hukukun yeknesak olduğu, daha sonra değişen çevre ve şartlarla birlikte değişkenlikler sergilemeye başladığı tahmin edilir.⁷

² Osman Karatay, “Töre Yapmak, Âdet Çıkartmak: Eski Türklerde Oydaşılmış Hukukun Toplumsal Temelleri”, **1. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri (21-22 Aralık 2012)**, yay. Fethi Gedikli, İstanbul, Levha Yayınları, 2014, s.1-7., özl. s.3-4.

³ Curta, **The Making of the Slavs**, s.315.

⁴ George T. Dennis (hz.), **Strategikon. Bizans Kültüründe Strateji Sanatı**, çev. V. Atmaca, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınları, 2010, s.161.

⁵ Dennis, **Strategikon**, s.164. Bu kitabı tensih ederek kendi dönemine göre bazı güncellemeler ekleyen İmparator VI. Leon (886-912), *Taktika* olarak bilinen kitabından Slavların başıboşluğuna dair ifadeleri çıkarmıştır (**The Taktika of Leo VI**, çev. G. Dennis, Washington, Dumbarton Oaks Publishing, 2010). Bunu kitabın yazıldığı 900 yılı civarındaki duruma bağlamak gerekir.

⁶ Prokopios, **The Wars of Justinian**, tr. by H. B. Dewing, notes by Anthony Kaldellis, Indianapolis/Cambridge, Hackett Publishing, 2014, s.408.

⁷ Feodor F. Sigel, **Lectures on Slavonic Law**, Kitchener, Ontario, Bathoche Books, 2001 (ilk baskı London 1902), s.8-9. 6. yy’dan Bizans yazarı Prokopius Slav ve Antların (Doğu

Verinin olmadığı dönemdeki varsayılan ve sonraki dönemde izleri kalan çeşitliliği şartların çeşitliliğine bağlamak bizce uygun düşmemektedir. Erken Ortaçağ boyunca ne kadar yayılsalar da, Slav toplulukları sonuçta Doğu Avrupa'da kalmışlardır ve farklı iklim ve şartlardaki yerlere göçmemişlerdir. Öbür türlü, çok daha geniş ve hareketli bir coğrafyada yaşayan Türklerin geleneksel hukuku olan törede buna kıyasla çok daha büyük farklılıklar bulmak gerekirdi.

Biz eski Slav örfündeki parçalı yapının toplumsal örgütlenme seviyesiyle ilgili olduğunu düşünüyoruz. Zira eski Türklerde toplumca muteber bir karar aygıtı işlevi gören çeşitli seviyeden heyetler vardı; buna koşut olarak da koni biçimli bir yapıyla temsil edilen bir siyasi örgütlenme vardı. Türklerdeki eski devlet yapılarının istikrarsızlığını zirveye münhasır görmek durumundayız. Boy birliklerinin birliğini anlatan kağanlık geliyor gidiyor, el değiştiriyordu; ama boy birlikleri aynı yapıyı sergilemiyorlardı. Hele de boylarda yapının çok daha kaim olduğunu görüyoruz. Yani, günümüz tabirleriyle ifade edersek, federal devleti yürütmek sıkıntılı olabiliyordu ama devletler daha istikrarlıydı.

Slav dünyasında ise böyle bir koni idare bulunmuyordu. Yukarıda geçtiği gibi, en alt seviyede, kabile içinde yönetim aygıtını sağlıklı işletemeyen, yöneticilerini sıklıkla öldüren bir topluluktan kabile üstü bir siyasi yapılanma bekleyemeyiz ve nitekim ilgili tarih aralığında bu hiç olmamıştır. Slav devletlerini hep yabancıların kurması bu yüzdendir.⁸ Dolayısıyla, siyasi anlayış birliği olmayan bir toplumda, yaşam tarzı ve alanı ne kadar ortak olursa olsun, ortak bir örfe ulaşmak vaki ve mümkün gözüküyor.

Slavları) eski zamanlardan beri aynı kurum ve inançlara sahip olduğunu söyler ama devamında bu inançlardan kastın din olduğunu açığa çıkartır ve eski Slav dinini tarif eder (Prokopios, **The Wars of Justinian**, s.408-9).

⁸ Genel bir bakışta uruktan devlete geçişin örnekleri bulunmuyor ve araya kabile aşamasını koymayan bir geçişi kabullenmek zor. Ancak Rusya arazisi için Alman asıllı bilgin Ewers'in daha 1826'da dile getirdiği üzere, başka bir seçenek gözüküyor (George Vernadsky, **A History of Russia -II-: Kievan Russia**, 3. Baskı, New Haven, Yale University Press, 1959, s.131-132). Doğu Slav veya tüm Slav topluluklarında devletleşmenin dış oyuncular eliyle geldiğini düşündüğümüzde, böyle bir kabileden devlete geçiş aşaması hesaplamak zorunda kalmayız. Hatta kemikleşmiş kabile yapılarının bulunmayışı yabancı işgalcilerin işini kolaylaştırmış gözüküyor.

“İtaati temin etmede uzlaşma ve zor kullanma arasındaki özel denge ne olursa olsun, her toplumdaki düzen, herşeyden önce toplumun mensupları arasında gündelik yaşam faaliyetlerinin nasıl düzenleneceği ve belirli bir bağlamda kabul edilebilir olan ve olmayan davranışların neler olduğuna dair varolan belirli bir anlayışa dayanır.”⁹ Töresiz toplum olmadığı noktasından yola çıkan Roberts’in bu hükmünü yanlışlayan bir durum yoktur aslında. Sıkıntı, Türk ve German ‘ırk’ toplumlarının aksine, Slavlar da kapsayıcı bir ortaklığı bulmakta yatmaktadır. Yerel seviyede üzerinde uzlaşmış hükümlerin bulunmadığı gibi bir yargı da çok abartılı olacaktır.

Burada siyasi yapılanmanın örfi hukukun ortaklaşması ve yayılmasını getirdiği gibi bir önermemizin olduğu sanılabilir. Bu ise bizim Türklerle ilgili daha önce dile getirdiğimiz fikirle çelişecektir. Orada törenin oluşum dinamiklerinin sosyo-ekonomik şartlar içinde gizli olduğu, tepedeki bir idare ve iradeye ihtiyaç duymaksızın toplumda yaygın kabul gördüğü fikrini önermiştik. Siyasi yapılanma burada muharrik değil, zeminden zirveye bu kabul ve yayılma sürecini kolaylaştıran bir unsur işlevi görmüştür. Slav dünyasında ise hem bu siyasi yapılanma, hem de eski Türk toplumuyla benzeşen sosyo-ekonomik şartlar (en başta otlak paylaşımı meselesi) bulunmamaktadır. Dolayısıyla, ortak bir Slav ‘töre’sinin bulunmayışını burada aramak gerekir. Yalnız bunu, belirttiğimiz gibi, büsbütün töresizlikle karıştırmamak gerekir. Eksik olan şey yaygınlıktır; öbür türlü tabii ki yerleşmiş örf ve adetlerin bulunmadığı bir toplum düşünülemez.

Otak bir Slav geleneksel hukuku yok ama çok erken bir tarihte kayda girmiş, bugün bütün Slav dillerinde aynı telaffuzla geçen bir kelime var: *Zakon*. İlginç olan şey, bu kelimenin tarihte ilk kez, iki Türk topluluğunun, Peçenek ve Hazarların uygulamalarını anlatmak için kullanılmasıdır. *İmparatorluğun Yönetimi Hakkında* diye bilinen ünlü kitabını 950 yılı civarında yazan 7. Konstantinos Porphyrogenitus, Peçeneklerle ilgili bir bölümde şöyle der:

Ve bir imparatorluk görevlisi Kerson’a uğramaksızın savaş gemileriyle buradan gönderilirse, burada da aksine ve hemencecik

⁹ Simon Roberts, **Düzen ve Kargaşa: Hukuk Antropolojisine Giriş**, çev. A. E. Koca, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2010, s.28.

geliveren aynı Peçeneklerden bulabilir ve imparatorluk görevlisi onlarla karşılaştığında, kendisi gemisinin güvertesinde kalarak ve savaş gemilerindeki imparatorluk mallarını taşıyıp koruyarak, adamlarından biriyle onlara ileti gönderir. Ve onlar ona gelirler ve onlar geldiğinde imparatorluk görevlisi kendi adamlarından onlara rehinelere verir ve kendisi bu Peçeneklerden rehinelere alır ve bunları savaş gemisinde tutar ve sonra onlarla bir antlaşma yapar ve Peçenekler kendi zakanalarına (çakava) göre imparatorluk görevlisine yemin ettiklerinde, o onlara imparatorluk hediyelerini sunar ve onların arasından alabildiği kadar 'dostlar' alır ve geri döner.¹⁰

Burada bu kelimenin kullanımı düşündürücüdür. Bizanslılar Peçeneklerle doğrudan muhatap, ancak Peçenekler bölgeye yeni geldiği, Doğu Slav kabileleri Karadeniz bozkırlarının kuzeyindeki ormanlık bölgede ilkel bir halde yaşadıkları ve üstelik yenilerde kurulan Rus devleti henüz Slavlaşmasını tamamlamadığı, dolayısıyla Rus yöneticilerin dilinden büyük ihtimalle -eski- İsveççe kelimeler duyulacağı için, Peçeneklerin diline bu kelimenin geçişini düşünmek zor. Kelimenin bir de Hazarlarla ilgili olarak ikinci kez geçişi bu ihtimali daha da zorlaştırıyor. Habere göre, Hazar kağanı Macarların başına içlerinden önde gelen birini yönetici atamak istediğinde,

... o karşılık olarak hakana cevap verdi: "Sizin bana teveccühünüz ve benden beklentinize büyük saygı duyuyorum ve münasip şükranlarımı ifade ediyorum, fakat ben bu hükümdarlık için yeterince güçlü olmadığım için size itaat edemem, öte yandan benden başka Almoutzis adında bir voyvoda ve onun Arpad adında bir oğlu vardır; bunlardan birisi, ya Almoutzis ya da oğlu Arpad prens yapılınsın ve sizin sözünüze muti olsun." Kağan bu ifadeden hoşlandı ve adamlarından bazılarını onun yanına verdi ve onları Türklere gönderdi ve onlar konuyu Türklerle konuşuktan sonra, Türkler babası Almoutzis'den ziyade Arpad'ın prens olmasını yeğlediler, çünkü o daha kabiliyetliydi ve bilgeliği ve basireti ve yiğitliğiyle büyük hayranlık duyuluyordu ve

¹⁰ Constantine Porphyrogenitus, **De Administrando Imperio**, yay. Gy. Moravcsik, İng. çev. R. J. H. Jenkins, Washington, Dumbarton Oaks Publishing, 1967, s.57.

bu idareye yetenekliydi ve böylece bir kalkan üzerinde kaldırarak Hazarların âdetine veya zakanona (çakavov) göre onu prens yaptılar.¹¹

Bu durumda görünen manzara Peçenek ve Hazarlar hakkındaki haberlerin Slav dilli bir tercüman veya danışman üzerinden imparatora aktarıldığı şeklindedir. *Zakon*'a ilaveten bir de yine Slavca *voyvoda* kelimesi geçiyor. Macarların diline erken bir dönemde bu iki kelimenin geçtiğine dair düşüncelere itiraz edilmiştir.¹² İkinci kelime Macarcada önder kişiyi ifade etmek üzere kullanılmıştır ve bugün *vajda* olarak geçer. Örneğin *cigányvajda* “çeribaşı, Çingene reisi”. Ancak *zakon* yoktur ve bu dilde Türkçe *töre* kelimesine benzeyen *törvény* kelimesi ‘yasa’ anlamında kullanılır.

Peçenek ve Hazarlar için her iki kullanımda da kelimenin daha çok ‘âdet’ anlamına gelmesi dikkatten kaçmıyor.¹³ Kuşkusuz, yasa seviyesine ermemiş bile olsa her toplumda âdet kavramı vardır. Erken Slav toplumunda içerik farklılığı olsa da, böyle âdetlerin bulunması ve ortak bir kelimeyle adlandırılması beklenen şeydir. Buradaki sıkıntı çeşitlilikten çok, bu bildirin konusu olarak, kelimenin kendisindedir.

Kelime bütün Slav dillerinde geçmesine rağmen, Derksen’in ortak Slavca köken sözlüğüne alınmamıştır. Rus. *закон*, Ukr. *закін* “ispoved’, priçastvie”, Kilise Sl. *Законь*, Bul. *закон*, Srp. *закон*, Hrv. *zakon* “obıçay, zakon, vera”, Slvn. *zákon*, Çek. Slvk. *zákon*, Leh. *zákon* “zakon, zavet, monaşeskiy odred” biçimlerini sıralayan Fasmer’e göre kökende “kon, iskoni, naçat’, naçnu” anlamı vardır; yani başlangıçta bu kelime ‘başlangıç’ anlamına geliyordu. Fasmer bunu Litv. *cinâtiës* ‘podnimats’ya’ ve Latin

¹¹ Constantine Porphyrogenitus, **De Administrando Imperio**, s.173.

¹² Moravcsik’in değerlendirmesi: Constantine Porphyrogenitus, **De Administrando Imperio. Vol.II: Commentary**, ed. F. Dvornik - R. J. H. Jenkins - B. Lewis - Gy. Moravcsik - D. Obolensky - S. Runciman, London, The Athlone Press, 1962, s.146.

¹³ Bununla birlikte, en eski Slav yazı dili olan Kilise Slavcası ile yazılmış *Zakon Sudnyi Lyudem* (‘İnsanları Yargılama Kanunu’) adlı telifin Konstantinos’tan önceki bir tarihte Bulgaristan’da, Boris Han (865-889 arasında) veya daha büyük ihtimalle Simeon (893-927) döneminde yazıldığı tahmin ediliyor. Aslı mevcut olmayıp, sonraki eserlerde, bilhassa Rusya’da yapılan alıntılarla kısmi olarak yaşamıştır. Geniş bilgi için bkz. Dragan Nikolić, “Zakon sudnji ljudem – Najstariji slovenski pravni spomenik”, **Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu**, Niš, Pravni Fakultet, 2012, s.29-38.

recens 'svejiy, bodriy, nedavniy' ile karşılaştırır.¹⁴ Aynı açıklama diğer Slav dillerinde de verilir.¹⁵ Evet, *kon*' kelimesi ortak Slav dilinde 'son' anlamına gelir ve bundan üretilen 'sonlandırmak' gibi fiiller bütün bugün Slav dillerinde bolca kullanılır. Bizzat Rusçada *zakonçat*' 'sonlandırmak' anlamına gelir. Fakat bildiğimiz kadarıyla başlangıçla ilgili bir anlam eski veya yeni kayıtlarda hiç geçmez.

Durum böyle iken, *zakon* için bugün ve geçmişte olmayan bir 'başlangıç' anlamını önermek mantıklı olabilir mi? Ayrıca 'başlangıç' kavramından semantik olarak 'kanun, âdet' gibi bir yola girilebilir mi?¹⁶ Hâlbuki 'son' kavramı bir hüküm de içerir; tartışmanın bittiğini, konunun karara bağlandığını anlatır ve buradan bir kanun anlamına yol bulunabilir.¹⁷ Dolayısıyla sıkıntı sadece kelimenin 'başlangıç' anlamını bulmakta değil, aynı zamanda bunun semantik olarak 'kanun' veya 'âdet' gibi bir anlam kazanmasını açıklamaktadır. Rejzek ve Brückner'in "baştan sona (her şeyi kapsayan)" gibi bir anlamı ima etmeleri bildiğimiz semantik gerçeklerle bağdaşır mı? Burada bariz dilbilimsel zorluklar bulunuyor. Bugün çeşitli Slav dillerinde evrensel bir koşutluğa sahip *prava* "doğru, hak" kelimesinden üretilmiş hukuk, adalet anlamlı kelimeler bulunuyor. Bunlardan bizce en meşhuru bir dönem çok duyduğumuz Rusça *pravda* 'adalet' kelimesidir.

Durum böyle olmasaydı, başka seçenekler aramamız gerekmezdi. Uygulamaları belirleyen, son sözü söyleyen kişinin makamı veya ünvanı

¹⁴ Maks Fasmer, **Etimologičeskiy Slovar' Ruskogo Yazıka**, II, Moskva, İzd. 'Progress', 1986, s.75.

¹⁵ Örneğin Çekçede Jiří Rejzek, **Český Etymologický Slovník**, Brno, Leda, 2001, s.732: "Původní význam byl snad 'počátek' či možná 'počátek i konec, ořádek'; ve Lehtëde Aleksander Brückner, **Słownik etymologiczny języka polskiego**, Warszawa, Wiedza Powszechna, 1985, s.642-3: "co za konu (t. j. 'początku'), bywa, p. koniec".

¹⁶ Slav dillerinde, bildiğimiz tek istisna olarak Rusçada yerel *pokon* kelimesi vardır: "İskonniy obiçay" (Fasmer, **Etimologičeskiy Slovar' Ruskogo Yazıka**, III, s.305). Ezelden beri uygulanan âdeti anlatan bu tabirin *kon* kökünden kendi başına mı türetildiği, yoksa *zakon*'a nazire yapan bir kelime mi olduğu açık değildir.

¹⁷ Belirtilen 'başlangıç ve son' merkezli köken açıklamasının mantık savunmasını Škrubej yapmaya çalışır: Škrubej, Katja, **Ritus Gentis Slovanov v vzhodnih alпах. Model rekonstrukcije pravnih razmerij na pogledi najstarejšega jezikovnega gradiva**, Ljubljana, Založba ZRC, 2002, s.112-113.

da kanun anlamına gelebilir. Erken Slav toplumu için böyle bir kurumun görüldüğü kadarıyla işlemediğini belirtmiştik. Etkileşimde bulunulan topluluklardan biri hakkında 10. yy başlarında yazan İslam coğrafyacısı İbn Rüsteh bilgi verir. İsveç asıllı olup, henüz Slavlaşmamış Rus kabilesini, yani Viking/Varengleri anlattığı açık olan metninde şöyle der:

*Rusların hükümdarlarına dahi hükmeden tabipleri vardır. Bu tabipler birer Tanrı gibidir. Onlara kadın, erkek, mal gibi şeylerden istediklerini yaratanlarına kurban etmelerini emrederler. Onlar da tabiplerin emirlerini mutlaka yerine getirirler...*¹⁸

Burada din adamının, şamanın rolünü görüyoruz. İbn Rüsteh yazdığı sıralarda Varengler henüz İsveçli kimliklerini koruyorlardı ve sürekli yeni dalgalar geliyordu ama sonuçta Kiev çevresindeki Slav nüfus üzerinde hâkimiyet kuralı da yarım asır geçmişti. Vareng uygulamalarının Slav asıllı nüfusça benimsendiği gibi bir beklenti tarih dışı olacaktır. Henüz herkes kendi toplumsal kurallarına tabiydi. Üstelik de İbn Rüsteh ile Porphyrogenitus arasında çok az bir zaman vardır. Yani *zakon* kelimesinin 10. yy başlarında da Slavların dilinde bulunduğunu düşünmeliyiz. Fakat konu Vareng dünyası olunca dilbilimsel kronoloji sıkıntıları kalkıyor. Varengler Hazarlara öykünmüşlerdi ve 838 gibi erken bir tarihte kendi yöneticilerine ‘kağan’ diyorlardı.¹⁹ Aynı zamanda donanma yöneticileri için Türkçeden geçtiği tahmin edilen *gölbek* gibi bir kelimeye sahiptiler.²⁰ İbn Rüsteh’in bahsettiği şamanlık işlevini Varenglerde *godi* denen kimse-ler ifa ediyordu ama acaba kayda geçmemiş Türkçe asıllı *sagun* sözü de kullanılmış mıdır? Zira bu kelime İbn Rüsteh’in tarifinin Türkçedeki tam karşılığıdır.²¹ Bugün *sağlık* kelimemizde yaşayan *sağ-* kökünden bu tabirin

¹⁸ Ramazan Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, 2. baskı, Ankara, TKAE, 1998, s.40.

¹⁹ **The Annals of St-Bertin. Ninth Century Histories, Vol.I**, çev. Janet L. Nelson, Manchester, Manchester University Press, 1994, s.44.

²⁰ Aslı *kylfing/kolbyag* olan kelime. Bkz. Aygün, Emre, **Viking Destanı. Egil’in Sagası**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015, s.68, d.19.

²¹ V. M. Nadelyaev vd., **Drevnetyurkskiy slovar**, Leningrad, İzd. ‘Nauka’, 1969, s.481: “Sagun: Titul znatnih lyudey u karlukov”; Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford, Clarendon Press, 1972, s.811: “Sağun: perhaps a title, possibly foreign”. Kelime ‘başhekim’ anlamına geliyordu (Saadettin

idareci anlamı da vardır. Karluk büyüklerinin ünvanı olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Uygurlarda bakan ve elçi seviyesindeki kimselerce bolca kullanılmıştır.²²

Eğer *zakon* kelimesinin Slav dillerindeki kullanım tarihini tam belirleyebilsaydık, bu konuda daha net şeyler söyleyebilirdik. 9. yy'ın ilk yarısında İsvetç'e ulaşan *kağan* kelimesi 10. yy'ın iki ünlü Kiev hükümdarı Svyatoslav ve Vladimir tarafından da kullanılmış, sonra terk edilmiştir.²³ Diğer bir Türkçe örnek olarak, Avarlar üzerinden Güney Slavlarına geçen *jupan* kelimesi Batı Slav dillerine de yayılmıştır.²⁴ Öte yandan, Slav dil çevresindeki kültürel etkinin yönü erken dönemde güneyden kuzeye olduğundan, İskandinav kaynaklı bir Türkçe ödünçlemenin 10. yy öncesi gibi erken bir tarihte Güney Slav sahasına ulaşmasını düşünmek güçtür. Çünkü İmparator 7. Konstantinos'un Slav dilli tercümanının kelimeyi kullandığı Güney Slav sahasında bunun o dönemde iyi bilindiğini gösteriyor.

Kendi içinde sıkıntılı bir kelime olan *zakon*'un muhtemel bir kaynağı olarak Türkçeye bakarsak, bunu Tuna Bulgar veya Avar sahasında aramak iyi bir çıkış noktası olacaktır. Bulgarlar geleneksel hukukun ötesinde, tüm tebaayı bağlayan bir resmi yazılı hukuk da vücuda getirmişlerdir.

Gömeç, **Şamanizm ve Eski Türk Dini**, 2. baskı, Ankara, Berikan Yayınları, 2011, s.21). Eski Türk diniyle ilgili araştırmalarda bu kelime neredeyse incelenmemiş gözüküyor. Açık kökü olan sağ Kaşgarlı Mahmud'a göre "akıl, zeyreklik, anlayış" anlamlarına geliyordu (Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ı Lûgat-it-Türk Tercümesi**, III, çev. B. Atalay, 3. basım, Ankara, TDK, 1995, s.153-4; Kaşgarlı Mahmud, **Divânü Lugâti't-Türk. Giriş – Me-tin – Çeviri – Notlar – Dizin**, haz. A. B. Ercilasun – Z. Akkoyunlu, 2. Baskı, Ankara, TDK, 2015, s.410). Sesteşi olan diğer bir kelime ise 'sağlık, esenlik' olarak verilir (Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ı Lûgat-it-Türk Tercümesi**, III, s.154; Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ı Lûgat-it-Türk**, s.410). Sağlık işlerinden anlayan kimse bilge kişi olduğundan, bu iki anlamı birleştirmekte zorluk bulunmamaktadır.

²² Abdülkadir Donuk, **Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler**, İstanbul, TDAV, 1988, s.32.

²³ Kelimenin Ruslarda kullanımını Peter B. Golden incelemiştir: "The Question of the Rus' Qağanate", **Archivum Eurasiae Medii Aevi**, II (1982), s.77-97. Tartışmalar için Türkçede bkz. Osman Karatay, "Karadeniz'de İlk Ruslar ve Şarkel'in İnşası", **Belleten**, LXXIV/269 (Nisan 2010), s.89-92.

²⁴ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma şurada bulunabilir: Osman Karatay, "Avar Kültür Çevresindeki 'Jupan' Sanı Hakkında", **Uluslararası Zeki Velidi Togan Sempozyumu**, 12 – 15 Ekim 2010, Afyonkarahisar.

Devletin henüz Türk mizacını koruduğu dönemin en önemli hükümdarı olan Kurum Han (~803 - 814), içinde içki yasağını ve hırsızlıklarda ölüm cezasına varan müeyyideleri de içeren bir kanunname yayınlamıştır.²⁵ Bulgar Türkçesinde kanun anlamında hangi kelimenin kullanıldığını bilmiyoruz; Macarcada *törvény* kelimesinin bulunuşu, Bulgar Türkçesinde de benzer bir kelimenin bulunduğunu ilham edebilir, ancak bunun kesinliği yoktur. Hükümdarın emriyle, *sagun* denen bilge kişilere hazırlanmış hükümlerin *sagun sözü* olarak bilinmiş olması ve zamanla Slav dilli avam halk arasında bu kelimenin kanun anlamını kazanması beklenebilir. Bu tabii ki sadece ihtimaldir, varsayımdır.

Buna benzer bir denklik, yani Slav ve Türk dünyaları arasındaki semantik bir koşutluk ‘sözünü tutmak’ ve ‘sözünde durmak’ tabirlerinde Slav dillerinde de aynen Türkçe gibi bu iki fiilin kullanılmasında görülebilir.²⁶

Çağlar boyunca çok sayıda Türk topluluğu Doğu Avrupa’ya geldi; hâkimiyet kurdu ve bu esnada kuşkusuz kendi hukuklarını uyguladılar. Daha sonra asimile olmaları idari ve siyasi etkilerinin sıfırlanması anlamına gelmedi. Hayatın her alanını kapsayan etkileşimlerin hukuku dışarıda bırakması düşünülemez. Bu yüzden biz, burada incelediğimiz kelimenin köken bilgisindeki sıkıntıları nazara alarak, bir ihtimal olarak Türkçe asıl önermekten geri durmamayı uygun görüyoruz.

²⁵ Türkçede bu konudaki bilgi çok eski bir makalenin çevirisinde bulunabilir: Stefan S. Bobçev, “Kurum Han’ın Yasa Koyuculuğu”, çev. M. T. Acaroğlu, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 10/11 (1983), s.147-150. Bu yasanın iftira, hırsızlık, içki yasağı amaçlı bağların yok edilmesi ve dilenciye yardımla ilgili beş hükmü bize ulaşmıştır.

²⁶ Jasmina Grković-Major, “On Proto-Slavic Oath Formulas”, **Slovène**, I/1 (2012), s.1-26. Türkçe ile ilişki önerisi bu yazara değil, bize aittir.